

Oppia ja ohjeita teksteistä

ANNELI KAUPPINEN — LEENA LAURINEN
Tekstioppi. Johdatus ajattelun ja kielen yhteistyöhön. Kirjayhtymä. Vaasa 1988. 121 s.

Kirjoittamisen oppaita on ilmestynyt meillä harvakseltaan, niin että jokainen uusi tämän alan teos saa ja ansaitseekin saada huomiota osakseen. Kauppisen ja Laurisen Tekstioppi alkaa hieman poolemisesti: tekijät toteavat, että analyytistä ajattelua vaativa kieliopin opiskelu ei auta silloin, kun tehtävänä on suunnitella ja kirjoittaa hyvä teksti. Tekstioppi kertoo lukijalleen, millaisia tekstejä on olemassa. Tätä kirjan nimi panee odotamaankin. Mutta teos kertoo myös siitä, millaisia tekstien tulisi olla ja miten tällaisia tekstejä opitaan laatimaan.

Kirjan luonne ja sen ajatellut lukijat jäävät hiukan epäselviksi. Monin paikoin teos on puhdas oppikirja harjoituksineen kaikkineen (harjoituksia on kirjasta noin kymmenesosa); paikoin taas näiden käytännön oppien tueksi ja todisteeksi esitetään pitkiä tutkimus- ja koeselostuksia tieteellisten tutkielmien tapaan. Kohderyhmäksi mainitaan alussa sellaiset asiatekstin kirjoittajat, jotka eivät ole vielä löytäneet omaa tyyliään, ja ikään kuin esimerkkeinä tällaisista tulevat mainituiksi koulussa ja yliopistossa kielenopetusta saaneet ihmiset. Myöhemmin kohteiksi tarkentuvat ainakin koululaiset ja opiskelijat. Itse suositelisin kirjaa kyllä mieluummin niille, joiden työnä on opettaa kirjoittamista toisille, kuin niille, jotka omin päin pyrkivät parantamaan kirjoitustaitoaan.

— Ja niin näkyy olevankin, että kirjan olennaisin uusi anti — merkityssuhdekaavio — on jo otettu mukaan ainakin yhteen lukion äidinkielen oppikirjaan, Kirjayhtymän Kieli ja kirjallisuus -sarjaan.

Kirja jakautuu kahdeksaan lukuun. Aluksi käsitellään tekstin laadinnan vaatimaa ajattelun ja kielen yhteistyötä. Ensimmäisessä luvussa esitellään myös kirjan keskeisin käsite, merkityssuhdekaavio, eräänlainen tietojen ja ajatusten seula, jota voi käyttää sekä tekstiä laatiessaan että luettavaa tekstiä analysoidessaan.

Toinen luku, Tekstistrategiat, kertoo mm. tekstin rakenteesta, tematiikasta ja etenevyydestä, tyylin huomaamattomuudesta ja kohosteisuudesta sekä kerronnan tason yleisyydestä ja spesifisyydestä. Monet tämän luvun asioista näkee mielellään paperille pantuina, ja moniin sen ajatuksista mielellään yhtyykin.

Kolmas luku esittelee lyhyesti viisi eri tekstityyppiä: kertovat, kuvailevat, erittelevät, kantaaottavat ja ohjaavat tekstit. Reaalimaailmaan tekstityyppien kuvauksia kiinnostavat osuvat esimerkkiluettelot. Lyhyessä viidennessä luvussa selvitetään puolestaan jatkumoa asiateksteistä kaunokirjallisiin teksteihin. Asiatekstien luonnehdinta on ilahduttavan moninäkökohtainen — kaunokirjallisista teksteistä ei sitten paljon puhutakaan — mutta asiatekstejähän valtaosa kirjallisista tuotteista on.

Neljäs luku neuvoo, mikä on referaatti, mikä tiivistelmä. Kauppinen ja Laurinen ovatkin meillä referaattinteon opetuksen ja tutkimuksen uranuurtajia. He ovat julkaisseet tästä aiheesta vuonna 1984 teoksen Tekstejä teksteistä (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 412). Kirja on syntynyt äidinkielen ylioppilaskokeen uudistamisen vaatimien tutkimusten yhteydessä. Anneli Kauppinen on kirjoittanut asiatekstien referointitutkimuksen tuloksista myös mm. Kielikello-lehden numerossa 2/1988. Tekstiopin kuvaus referaatin ominaisuuksista on onnistunut: sen luet-

tuaan kyllä tietää, mikä on selostajan (ja myös suullisen esityksen selostajan) tehtävä.

Kuudennessa luvussa kerrotaan mieli-pidetekstien rakennemallista ja tavallimmista näissä teksteissä käytettävistä vaikuttamisen keinoista. Kommentein varustetuilla esimerkeillä näytetään, millaisia muutoksia eräät yleisönosastokirjoitukset ovat kokeneet sanomalehden toimituksessa. Tämän aiheen mukaan-otto ja käsittely on paikallaan jo siksi-kin, että yleisönosastokirjoituksen varsin monet tulevat joskus elämässään laati-neeksi ja useammillakin olisi varmasti mielipiteittensä esittämiseen halua, mutta osaamattomuuden pelko estää heitä kirjoittamasta julkisesti.

Kahdesta viimeisestä luvusta toisessa käsitellään ylioppilasainetta ja toisessa tieteen yleistajuistamista. Tuttu ja tosi on se kirjassa mainittu ongelma, ettei kuka tahansa toimittaja niin kuin ei kuka tahansa tutkijakaan osaa muuntaa erityisalan tietoja kaiken kansan luettavaksi.

Kirjan tarjoama uusi apuneuvo merkityssuhdekaavio voi hyvinkin auttaa tekijöiden mainitsemaan »tyhjän pään ongelmaan»: kaavion avulla kokematon kirjoittaja patistetaan sanomaan aiheestaan enemmän kuin hän itse huomaisi tai uskaltaisi. Tyhmän pään ongelmaa kaavio ei kuitenkaan poista. Kaaviota käyttäneenkin kirjoitus voi olla täynnä avuttomia, epätosia tai tarpeettomia väitteitä. Pahimmillaan kaaviota ehkä ruvetaan käyttämään sellaisenaan kirjoitusten rakennerungoksi.

Yllättävään vertailuun tekijät ryhtyvät sivuilla 34–36, nimittäin vertaamaan merkityssuhteiden etsimistä ja lauseen-jäsenystä. Ensin he väittävät, että kieliopin opiskelua pidetään (ketkä, missä, milloin?) myös kielenkäytön oppimisen takeena, sitten että kielioppi kuvaa vain yhtä kirjoitetun tekstin virkettä – ja on siis näin ollen yhtä kuin lauseenjäsennys. Jatkona oleva lauseenjäsennyksen ja merkityssuhdeanalyysin erittelevä vertaaminen hämmästyttää yhtä paljon

kuin hämmästyttäisi huoneiston pohjapiirustuksen vertaaminen sen asukkaiden ominaisuuksiin ja pyrkimyksiin. – Peruskoulukin antaa (entisen oppikoulun tavoin) peräti eri arvosanat todistuksiin kielentuntemuksesta ja kirjallisesta ilmaisusta: kieliopin ja kirjoitustaidon eron täytyy siis olla opetuksessa selvä. Tekijät sen sijaan olisivat voineet kielen normeista juuri puhuessaan herkistää korvansa mm. sille suomen kielen seikalle, että genetiiviattribuutin käyttö korre-laattina siten kuin on tehty sivulla 34 (»sen(?) osaaminen» ja keskellä sivua 116 »hän«(?)), on kyseenalaista.

Kirjan havainnot ja ohjeet antavat tarkkaavaiselle lukijalle paljon. Pitkin matkaa on mm. ohjeita, joiden noudattaminen olisi ystävällistä kirjoitusten lukijoita kohtaan. Yksi tällainen ohje on se, että kirjoittajan kannattaa liikkua asiansa käsittelyssä sekä yleisellä että erityisellä tasolla, toinen se, että lukijan ajatuksille on annettava tarpeeksi konkreettisia tarttumakohtia, ja kolmas vaikkapa se, että omien kokemusten esittäminen takaa parhaiten väitteiden uskottavuuden. Kirja toteaa, että näkökulma vaikuttaa kirjoituksen käsitteiden valintaan, mutta muistuttaa myös siitä, että tekstin ymmärtämisen helpottamiseksi tekstissä käytettyjen käsitteiden tasot on tuotava lukijoille julki. Ajattelu on helppointa peruskäsitteiden tasolla; se meidän kirjoittajien kannattaisi muistaa. Oudot ja uudet käsitteet ja niiden nimitykset, ammattisanat ja termit, pitää esitellä. Ja paitsi sanastossa, varsinkin virkkeissä on edettävä tutusta uuteen-periaatteen mukaan. Hyvä neuvo monille kirjoittajille on myös tekstin kiireettömyys. Se auttaa lukijaa. Samoin meta-tekstit palvelevat lukijoita.

Maininnan arvoisia asioita ovat nekin, että tieteen yleistajuistajan on tehtävä asiastaan ihmisen kokoinen. Yhdeksi keinoksi tähän suositellaan kertomuksen ja kuvauksen yhdistämistä esittelyyn ja pohdintaan. Sopii myös ottaa oppia uutisen rakenteesta ja siirtää sanottavansa painopistettä kirjoituksen alkuun päin.

Ainakin paria kirjan esitysteknisistä keinoista haluan kiittää. Yhtenä periaatteena tekijöillä näkyy olevan se, että kaikki vähänkin oudot sivistys sanat selitetään. Niinpä opimme esimerkiksi, että *emotionaalinen lataus on tunnevaraus*, että *spesifinen on yksityiskohtainen* tai että *ingressi on alkukappale*. Menetelmää on käytetty ehkä vielä enemmän toisinpäin, niin että suomalaiselle oppisanelle on annettu kirjallisuudessa käytetty vieras-sanavastine. Esitystavoissakin on kekseliästä vaihtelua tähän tapaan: *epäjohdonmukainen* (tai toisaalla) *hajanainen (inkohherentti)*; *ennakko-odotus* eli *presuppositio*; *tehtävä, funktio*. Tietysti jokin poikkeus tuntuu rikkovan periaatteen: mikseivät esimerkiksi sanat *antiteettinen, analyyttinen, fiktiivinen* ja *kronologinen* ole tarvinneet suomennosta tai selitystä? Kaiken kaikkiaan kirjan käyttäjille olisi kuitenkin ollut vielä suurempi hyöty siitä, että yllä olevan kaltaisista sekä kirjan monista omakielisistä oppisanoista olisi laadittu myös hakemisto.

Välillä, joskaan ei kovin usein, lukijaa piristetään navakkasanaisuudella. Varoitetaan kirjoittamasta *liian pitkiä petiitterämaita* tai tekemästä *jököttävän samantipuisia kappaleita*. Kirjoittamisen oppaissa niin tavalliseen moittimiseenkin sitten kyllä syyllistytään tutkijaslangista puhuttaessa (s. 110).

Kirjoitustaidon oppaalta odottaa melko täydellistä ajattelun ja sanonnan täsmällisyyttä ja kielen virheettömyyttä. Kauppinen ja Laurinen puhuvat kuitenkin esimerkiksi s. 111 *termistä pääkäsitteenä* ja sanovat (s. 112), että *uudiskäsite* voi olla joko *käännös* tai itse luotu *termi*. Entä millä tavalla *välipitämättömyys*, *tietämättömyys* ja *itsekkyyys* ovat konkreettisempia termejä kuin *aineellinen* ja *henkinen valmius* (s. 109)?

Jonkin verran kirjassa on myös oikeinkirjoitus- ja oikeakielisyysvirheitä (mm. alkukirjaimissa, merkeissä, yhdyssanoissa ja rektioissa) sekä kaksitulkintaisuuksia. Hiottavaa olisi siellä täällä myös sananvalinnassa (»verkosto», »terminologia» pro *verkko*, *termistö*) ja lause-

kuvioissa (esim. »[faktojen] runsaus on yleistajuistavassa esityksessä ymmärtämistä haittaava puute» s. 107). Tavutus- ja painovirheitä on koko lailla runsaasti.

Uskon, että kirjoittamaan opitaan ennen muuta matkimalla toisten kirjoituksia. Matkimisella en tarkoita tässä matalamielistä plagiointia vaan hyväuskoista ja vilpittöntä, usein tiedostamatonta, mallin ottamista kaikista käytettävissä olevista kirjallisista tuotteista. Tämä käsitys on minussa vain vahvistunut seuratessani omien lasteni kirjoitustaidon kehittymistä. Tietysti matkimalla opittavat asiat voidaan myös opettaa – ja opetetaankin. Moni ei niitä keksisi aikoihin omin päin.

Itselläni on kouluajalta mieluisessa muistossa Matti Kuusen Miten opin kirjoittamaan paremmin (näköjään kymmenes uudistettu painos). Kirjasen sivuaukeamat näyttävät yhtä tasaisen harmailta kuin Kauppinen ja Laurisen kirjankin. Kuusen kirja on vähemmän tieteellisen tuntuinen, antaa enemmän tarttumakohtia lukijan mielikuvitukselle, on ehkä juuri tuommoinen ihmisen kokoinen ja hauska. Monet sen opit on jo laajalti omaksuttu: en väitä että nykyään pitäisi opiskella kirjoittamista sen avulla.

Uutta teoriaa ja käytännön kokemusta on tuotava saataville, ja varsinkin opettajat ottavat varmasti hanakasti käyttöönsä kaiken sen, mitä he voivat Tekstiopista opetustyöhönsä soveltaa. Ja sellaista kirjassa on paljon, siitä ei ole epäilystä. Merkityssuhdekaavion tarpeellisuudesta olen silti empivä: eikö se ole luontaisesti taitavalle kirjoittajalle turha taikakalu ja eikö taas kankeakynäiselle liian vaikeakäyttöinen työväline? Olisiko Kuusen vihkon tapainen sanan voimaan luottava oppikirja sittenkin riittävä?

RAIJA LEHTINEN